

INTERVIEW MR A.S. HARTKAMP

"Ik vind ook dat een wetsartikel het in gedachtenrijkdom vaak wint van een zin die je zomaar opschrijft".

Personalia: Arthur Severijn Hartkamp

geboren op 10 januari 1945 te Amsterdam

1962 - 1968: rechtenstudie Universiteit van Amsterdam

1968 - 1974: wetenschappelijk medewerker Romeins recht aan diezelfde Universiteit.

* Promotie bij Prof. mr J.A. Ankum op 'Der Zwang im römischen Privatrecht'

1974 - nu : raadadviseur, aanvankelijk medewerker stafafdeling Wetgeving NBW Ministerie van Justitie

1977 - 1983: docent keuzevak NBW Rijksuniversiteit te Leiden

1982 - nu : raadsheer-plaatsvervanger in het Hof Amsterdam.

Najaar 1984. Een interview ten huize van BW-krantredacteur mr F.J. de Vries met mr A.S. Hartkamp, raadadviseur voor het NBW en een van de peetvaders van de komende kode.

Mr Hartkamp blijkt een forse veertiger van het atletische type: stevige handen, hoog voorhoofd en diepliggende bruine ogen die nu eens dreigend heen en weer flitsen dan weer vrolijk twinkelen. Een fervent pijproker die in het bijna drie uur durende vraaggesprek een enthousiast en erudiet verteller over de meest uiteenlopende onderwerpen zal blijken te zijn.

Studie

Allereerst de klassieke vraag: waarom bent u destijds rechten gaan studeren en waarom in Amsterdam?

Ik verschil daarin niet van vele andere juristen. Ik wilde iets heel anders, oude talen of geschiedenis. Mijn vader is advocaat en een praktisch man. Hij zei dat ik maar een vak moest doen waar je later wat mee zou kunnen bereiken in het leven. Nu zodoende. Hij is overigens niet zo kinderachtig gebleven want toen ik terstond

na het begin van mijn studie het Romeinse recht leuk begon te vinden heeft hij het verder maar zo gelaten. Ik heb Amsterdam gekozen, omdat ik in Amsterdam woonde en ik daar op school geweest was. Bovendien hadden mijn ouders allebei in Amsterdam gestudeerd en al mijn vrienden gingen er studeren. Er is nooit sprake geweest van een andere stad.

Zijn er tijdens uw studie hoogleraren geweest waarvan u zegt: "die hebben mij nu bijzonder beïnvloed."

In de eerste plaats denk ik aan Ankum, de hoogleraar Romeins recht, bij wie ik later medewerker ben geworden. Hij heeft mij eigenlijk vanaf het eerste begin geboeid. Ik heb hem, geloof ik, in mijn eerste jaar gehad en in elk geval in mijn tweede jaar. Dat vond ik een bijzonder heldere en knappe man. Wat betreft de civilisten is er eigenlijk geloof ik niet iemand van wie ik zou zeggen: daar voel ik me geweldig door beïnvloed.

Ik heb van verschillende hoogleraren heel interessant college gehad en ook wel van allemaal iets verschillends geleerd: Köster, G.J. Scholten, Pitlo, ze waren allemaal heel anders. Maar het was niet een bepaalde denkwereld die op me over is gekomen, waardoor ik me beïnvloed voelde. Die ervaring had ik eigenlijk meer met sommige juristen van wie ik later geschriften heb gelezen, of toen al las. In Pitlo heb ik - behalve zijn werkkraft als auteur - veeleer een heel ander aspect gewaardeerd en dat was zijn enorme liefde voor kunstgeschiedenis. Na mijn studententijd ben ik nog regelmatig bij hem thuis geweest. Dat was altijd een heel aangename omgeving om te converseren. Mijn vrouw is kunsthistorica en hij was altijd ontzettend trots en blij als hij haar een wonderbaarlijk mooi boek met prachtige afbeeldingen kon laten zien. Dat vond hij echt heerlijk.

Dit aspect van Pitlo heeft wel degelijk invloed op mij uitgeoefend en misschien wel een veel belangrijker invloed dan die je op het zuivere juridische gebied zou kunnen ondergaan. Ook voor mensen die niet uit een a-culturele achtergrond kwamen. Ik kom zelf niet uit een a-culturele achtergrond, want mijn vader had waanzinnig veel boeken. Het was heerlijk om zulke mensen te ontmoeten in je studententijd. Pitlo heeft drie jaar in Italië gewoond en moedigde belangstelling voor cultuur en het mediterrane gebied altijd geweldig aan, ook bij zijn studenten. Dat gold ook voor het Romeinse

recht. Hij heeft het altijd verschrikkelijk gevonden dat ik uit het Romeinse recht ben weggegaan, nog helemaal los van het NBW, waar hij zoals je weet weinig in ziet. Dat je de rechtsgeschiedenis opgeeft, dat vond hij maar een treurig iets. In tegenstelling tot Köster, die nooit iets anders gedaan heeft aan mij aansporen om toch vooral het Romeinse recht op te geven. En ik moet zeggen dat, hoewel Köster misschien op praktische en maatschappelijke gronden gelijk had, zo'n houding van Pitlo op dit gebied mij wel heel sympathiek is.

U zou er ook geen voorstander van zijn om het Romeinse recht af te schaffen in het curriculum van de universiteit?

Nee, waar ik wel altijd tegen ben geweest, ook als medewerker al, was om in het eerste jaar een student zowel een inleiding te geven in het huidige BW als in het Romeinse burgerlijk recht. Dat kan volgens mij alleen maar tot grote verwarring leiden. Maar ik ben altijd voor onderwijs in het Romeinse recht geweest. Ik heb inderijd zelf bepleit om het Romeinse recht te geven in aansluiting op de hoofdvakken. Dan zou iemand die burgerlijk recht als hoofdvak deed daar interessant college Romeins verbintenissenrecht bij krijgen en een notariële student iets over aadoms- en schependomsrecht of voor mijn part iets over het Romeinse erfrecht. Op die manier Romeins recht geven heb ik altijd zeer warm bepleit. Het is zo'n fabelachtig rijk gebied. Eén van mijn stellingen bij mijn proefschrift was dan ook dat de Digestenexegese koste wat het kost behouden moest blijven. Aangezien de studenten nu geen Latijn meer kennen, ben ik bang, dat het er niet meer van komt.

We komen nog even terug op professor Pitlo. U heeft enkele jaren meegedaan aan zijn "werkgroep", die hij aan huis gaf. Kunt U daar iets over vertellen?

De werkgroep Pitlo heb ik een heel interessante groep gevonden. Pitlo was ook als paedagoog een hele bijzondere man. In die werkgroep Pitlo zijn veel goede voordrachten gehouden, dat kan ik mij goed herinneren. Zelf heb ik over Von Gierke gesproken en zijn "Soziale Aufgabe des Privatrechts". Pitlo is ermee opgehouden toen hij dacht dat de mensen minder tijd zouden krijgen voor dit, wat hij noemde studeren in weelde. Maar ik geloof dat het nog wel is doorgegaan nadat ik er uit ben gegaan. Want iedereen werd geacht

er maar een jaar of twee in te blijven zitten. Het was een groep van een man of tien en na twee jaar ging je er dan weer eens uit.

Dus niet zo als de studiekring Offerhaus of het Bloembergenschap, waar u ook lid van bent?

Nee. Dat is iets dat altijd doorgaat, waar twee keer per jaar een bijeenkomst van is en waar je dan om de zoveel tijd een lezing voor houdt. Daar is echter niet zo'n dominerende persoon, die de zaak bijeenhoudt en stimuleert. Daarom was de verhouding van Pitlo ten opzichte van zijn studenten ook heel bijzonder.

Wat voor een student was u? Was u een student die alleen maar het verplichte programma deed? Of zat u daar buiten ook nog voortdurend met de neus in de boeken?

Ik las wel veel, maar niet alleen juridische werken. In het tweede jaar liep ik bijvoorbeeld colleges bij Francescato, een Italiaanse professor die prachtig college over Dante gaf. En wat het juridische betreft ben ik nooit een "completomaan" geweest die de "complete" X of Y wilde lezen. Maar ik las best eens iets. Iets van de grote geesten van het "verleden". Ik had van Meijers natuurlijk toch vrij wat gelezen. Van Oven die ik geweldig bewonderde, las ik toen ook. Allebei schrijvers die de rechtsgeschiedenis en het huidige recht combineerden. En ook voor mijn doctoraal moet ik inderdaad wel zeggen dat ik mij niet hield aan het opgegeven studiepakket. Nee, daar ging ik wel buiten. Maar ik had niet, zoals Schoordijk altijd zegt, voor mijn 22ste al de "complete Eggens" gelezen.

Wetenschap

U bent na uw studie meteen medewerker geworden. Was dat een onderwijsplaats of een zuivere promotieplaats?

Een gewone onderwijsplaats. Maar de hoogleraar in de vakgroep, Ankum, die zelf twee jaar in Parijs gezeten had, stimuleerde zijn medewerkers tot het doorbrengen van een periode in het buitenland om daar aan een proefschrift te werken.

Het onderwijs werd dan overgenomen door collega's. In die tijd gaven we geloof ik een uur of zes werkgroep en college in de week, dat is niet zo geweldig veel, maar daarnaast had je natuurlijk de vergaderingen. Niet al te lange tijd na het doctoraal mocht

je als je dat wilde en er aan toe was een jaar weg. Er waren wel mensen die het een beetje eng vonden. Er is ook ooit iemand geweest die toen maar een jaar op het NIAS is gaan zitten, maar dat werd niet erg gewaardeerd. Nee, je moest echt naar de grote koppen in het buitenland. Kaser in Hamburg of in Münster, en Kunkel in München, of naar steden als Rome of Parijs. Daar moest je dan Seminare volgen van de hoogleraren en de rest van de tijd werken aan je proefschrift.

Waarom bent u gepromoveerd? Is het in het algemeen zinvol een proefschrift te schrijven? Acht u het een levenswerk of meer een proeve van bekwaamheid?

Ik vond het in de eerste plaats heel leuk om te doen, maar dat was natuurlijk wel door de bijzondere omstandigheden. Ik heb namelijk eerst vier maanden in München gezeten, toen negen maanden in Rome. Zo vrijgesteld te zijn om te werken aan een onderwerp dat je leuk vindt, dat is natuurlijk heel prettig. Wat het nut betreft, denk ik wel dat het heel nuttig is voor je eigen ontwikkeling. Het is goed om eens een keer iets waar je geweldig tegen op ziet, zo'n enorme hoeveelheid stof op een fatsoenlijke manier te ordenen en daarin nog wat nieuws te bedenken ook. En om met een heleboel grote geesten uit het vak kennis te maken, hetzij in geschrijfte of later op congressen. Als je dan opeens al de noten van je dissertatie ziet lopen, dan is dat allemaal heel erg boeiend. In zoverre is het zeker nuttig, maar of het ook maatschappelijke nuttig is, hangt er natuurlijk een beetje vanaf van wat je gaat doen. Ik denk niet dat het bijvoorbeeld erg nuttig is voor een carrière in de rechterlijke macht. Er wordt daar geloof ik niet zo vreselijk gekeken naar wat een proefschrift voor de wetenschap betekent. Het grootste nut ligt toch in het persoonlijke vlak. Dat je dat heb gedurfd en ook hebt gekund en dat het is gelukt. Dat zijn leuke dingen. En schrijven is heerlijk, als je er van houdt. Bovendien is mijn proefschrift het meest wetenschappelijke boek, dat ik heb geschreven, maar dat lag ook aan het vak. Romeins recht is natuurlijk een buitengewoon wetenschappelijk vak.

Daarom veronderstelt u bij de lezer ook kennis van het Italiaans, Latijn en Grieks?

Dat klopt. Als je bij Ankum een scriptie wilde schrijven dan zei hij altijd in navolging van Hoetink en Van Oven: "Meneer komt u over twee maanden maar terug. Als u in de tussentijd Italiaans geleerd heeft, dan kunnen we over een scriptie-onderwerp nadenken". Dat hoefde in mijn geval dus niet, want ik had het Italiaans al geleerd, nog ver voordat ik überhaupt aan Romeins recht dacht, omdat ik het zo'n mooie taal vond. Ik zag het als een moderne versie van het Latijn. Daarom wilde ik het meteen aan het begin van mijn studie gaan leren.

U heeft een voorliefde voor het internationale aspect van de rechtswetenschap?

Ik heb wel altijd geloof ik gestreefd naar die onderdelen van de rechtswetenschap die internationaal waren. Met name de rechtshistorie. Later, toen ik het Burgerlijk Recht ben gaan beoefenen, heb ik eigenlijk ook vanaf het begin een belangstelling gehad voor de rechtsvergelijkende kant van het werk. Ook nu zit ik heel regelmatig in het buitenland te vergaderen over verdragen en dat vind ik leuk. Ik vind dat je bij burgerlijk recht eigenlijk nooit een tekst op papier moet zetten of het nou wetgeving is, een boek schrijven of wat dan ook, voordat je nog even gekeken hebt hoe het nou bijvoorbeeld in Frankrijk of Duitsland gaat. Het is altijd verrijkend om dat te doen.

Maar is de rechtsvergelijking bij de totstandkoming van het nieuwe BW niet ter ver doorgevoerd. Siam, Guatemala, Ethiopië, alles wordt erbij gehaald?

(Lachend) Ja, ja "Anders China 444". Er is een mooi verhaal op Justitie over de bibliothecaris, die, toen hij het Burgerlijk Wetboek van Brazilië, geloof ik, moest bestellen zei: "Mijne heren, dat gaat lang duren". Dat was nog in de tijd van het Driemanschap. Hij had wel gelijk.

Ik geloof dat je niet voor ieder wetsontwerp dat je maakt noodzakelijkerwijs naar alle wetten in de hele wereld moet gaan kijken. Behalve natuurlijk als je een wetsontwerp op een bepaald gebied maakt waarover in Brazilië net een nieuwe wet is gemaakt. Maar dan is het gericht zoeken. Neem nu bijvoorbeeld de algemene voorwaarden. Dan moet je kijken hoe ze het hebben gedaan in Oostenrijk, waar net een nieuwe wet in werking is getreden of in

Duitsland, waar dat iets langer geleden is gebeurd of in Scandinavië. Oostenrijk is niet iets wat je normaal nakijkt, maar als er net het vorige jaar een wet is aangenomen over deze onderwerpen dan moet je het wel doen, en dan moet je ook vooral kijken naar wat ze dan net weer anders hebben gedaan dan in Duitsland of in Italië, en dat soort vergelijkbare situaties.

Dat is niet alles, want de echte rechtsvergelijkers zeggen heel terecht, dat je ook moet kijken waaróm ze het anders hebben gedaan en of die andere opzet ook voor jouw eigen systeem geldt. Ik vind dus niet, om de vraag te beantwoorden, dat het bij het Nieuw BW te ver gaat, althans zeker op dit moment niet. Misschien is het in de tijd van het driemanschap een beetje de pan uit gerezen, maar toen waren er ook speciale mensen voor aangesteld, die dat voor de heren moesten doen. Dat bestaat op het ogenblik niet meer.

U heeft u nogal intensief bezig gehouden met het Weens koopverdrag. De positie van Nederland ten opzichte van dat verdrag is nogal moeilijk, omdat de LUVI in Nederland is ontworpen en vastgesteld. Moet Nederland het verdrag ratificeren?

We hebben natuurlijk de boot gemist wat betreft het betrokken zijn bij dat nieuwe verdrag. Op Justitie is het niet op prijs gesteld dat men terstond, nadat wij de LUVI tot stand hebben helpen brengen, in de UNCITRAL is begonnen aan een nieuw verdrag. We hebben daarom niet meegedaan in die jaren met het opzetten van het verdrag, maar we zijn wel bij de conferentie in Wenen geweest in 1980. Ik heb me steeds op het standpunt gesteld dat we moeten ratificeren. Niet als eerste, vanwege onze betrokkenheid bij de LUVI, maar wel als de LUVI-partners, met name Duitsland, overstappen op het nieuwe systeem. Er zijn tekenen, dat andere landen in de naaste toekomst zullen ratificeren. Frankrijk en Lesotho hebben al geratificeerd. Amerika is bezig en een aantal Scandinavische landen hebben ook al vrij ver gevorderde stappen ondernomen; Oostenrijk zelf natuurlijk ook en Duitsland schijnt al een eind op weg te zijn. Dan zullen wij ook zeker moeten volgen en dat vind ik ook inhoudelijk geen slechte zaak.

Stafafdeling NBW

We zijn eigenlijk al een beetje aangeland bij het volgende onderwerp: het Nieuw BW. Hoe bent u daar terecht gekomen?

Na mijn promotie, in 1971 of zo iets, ben ik naar Scholten en Köster gestapt en tegen hen heb ik gezegd: "Ik ben nu in Romeins recht gepromoveerd, een prachtig vak en ik wil er best in blijven werken, maar ik wil ook iets aan burgerlijk recht doen". Scholten zei toen, dat ik naar Scheltema moest gaan, het hoofd van de Stafafdeling Nieuw BW en tevens secretaris van de Staatscommissie Burgerlijk Recht en aan hem moest vragen of er een adjunct-secretariaat in die Staatscommissie vrij was. Toen ik daar kwam, was dat adjunct-secretariaat niet vrij. Wel iets in de Benelux-studiecommissie en daar ben ik toen voor gevraagd. Maar bovendien vroeg Scheltema mij of ik bij het Nieuw BW wilde komen werken. Ik was zo verbaasd, dat daar niet onmiddellijk ja op heb kunnen zeggen, ook omdat een boek, dat ik samen met Ankum aan het schrijven was, af moest. Een jaar later belde Scheltema op om te vragen of ik nu inmiddels wel ja kon zeggen en dat heb ik toen gedaan.

Het was een moeilijke beslissing, want ik vond het Romeinse recht mooi. Toch trok het Nieuw BW mij erg aan: de mooiste civielrechtelijke baan, die ik mij kon voorstellen.

Weet u eigenlijk wel iets van het huidige burgerlijk recht?

Die vraag wordt mij wel vaker gesteld. Ik zeg dan altijd dat ik mij nooit met het huidige recht heb bezig gehouden, dat ik vroeger de geschiedenis beoefend heb en vervolgens het toekomstige recht, en dat ik van het huidige recht niks weet. Of het inmiddels nog helemaal juist is weet ik niet.

Hoe is de werkwijze op de stafafdeling?

Toen ik er in 1974 kwam, was het een hele kleine afdeling. Alles stond dat jaar eigenlijk in het teken van het afmaken van de memorie van antwoord van boek 6.

Snijders was toen vrijgesteld in de Hoge Raad en zat full time te werken aan het Nieuw BW. Ik werd toegevoegd aan Snijders als zijn assistent en ik heb ook de eerste drie jaar, dat wil dus zeggen de periode van de memorie van antwoord boek 6 en de verdere

afhandeling van boek 3, 5, 6 in de Tweede Kamer met de nota's van wijziging, eigenlijk niets anders gedaan dan Snijders bijge staan. Alles wat hij schreef, dat las ik en becommentariëerde ik en ik zocht dingen uit waarvan hij vond dat ik die uit moest zoeken. In het laatste jaar van die drie jaar heb ik het Compendium geschreven om de zaak nog eens helemaal grondig in me op te nemen, te doorgronden. Dat heb ik in de weekendjes gedaan. Maar afgezien daarvan heb ik overdag niets anders gedaan dan voor Snijders werken.

De anderen die op de afdeling werkten, De Die, die was toen al hoofd, Neleman en Herrmann, die kort daarna wegging, deden in feite ook niet veel anders dan zich concentreren op de boeken 3 en vooral 6. Later toen de zaak door de Tweede Kamer was ben ik meer zelf onderwerpen gaan behandelen. Zoals de koop en andere onderwerpen in boek 7, het beschermingsbewind en later de algemene voorwaarden. Het werkpatroon is eigenlijk altijd hetzelfde. Er zijn 3 à 4 mensen op die afdeling en ieder krijgt een bepaald onderwerp. Je begint helemaal zelfstandig uit te zoeken wat er over geschreven is. Je schrijft nota's hoe het zou moeten, en je maakt een concept-wetsontwerp, met een toelichting, en dat stuur je rond op de afdeling. Mondeling wordt er eigenlijk heel weinig gedaan. Je stuurt een nota rond en je krijgt commentaar, ook al weer schriftelijk, per nota terug.

Als iemand zegt dat een bepaald artikel anders moet, dan moet hij er ook de tekst bij leveren. Want anders wordt er niet echt goed naar hem geluisterd. Mondelinge besprekingen zijn er betrekkelijk weinig.

Alleen in een voorstadium, als je ergens over aan het peinzen bent, kun je natuurlijk binnenstappen bij iemand. En dan overleg je, maar het resultaat van het denkproces wordt dan altijd rondgestuurd. Dat is de werkwijze.

Is er veel overleg met belangengroeperingen, zoals de Vereniging voor Rechtspraak, de Koninklijke Notariële Broederschap enzovoort?

Zoals ik al zei, heb ik het vak van Snijders geleerd. In de anderhalf jaar voordat de memorie van antwoord boek 6 af was heb ik meegemaakt dat Snijders voor iedere afdeling van boek 6 een commissie hoorde van de Vereniging voor Rechtspraak, van de

Orde van Advocaten, van het Genootschap van bedrijfsjuristen, en van de Broederschap van Notarissen, en zo hoorde hij over ieder onderwerp altijd de betreffende belangengroepen en als het specifieke problemen waren dan vaak ook specialisten van een groep. Ik moest daar verslag van maken. Bij een wetsontwerp is het bijna altijd nodig dat je de desbetreffende kring van weet ik wat, bedrijfsjuristen of hypotheekbanken, of wat dan ook hoort. In zoverre is er altijd overleg met belanghebbenden, maar natuurlijk niet zo dat je welke week om de tafel zit. Dat hangt van de onderwerpen af.

Toch hebben al die belangengroeperingen nu nog steeds bezwaren. Komt dat omdat ze zich misschien in het eind van de jaren '70 niet voldoende verdiept hebben in de materie of te theoretisch hebben gedacht en zich nu pas de praktische consequenties realiseren?

Als je een belangengroep hoort, dat klinkt heel wijs, maar je hoort natuurlijk maar drie mensen die afgevaardigd worden door die belangengroep. Dat zijn drie mensen met drie meningen die ze helemaal niet noodzakelijkerwijze en vaak uiteraard niet hebben kunnen afchecken bij de achterban, want er worden geen algemene vergaderingen gehouden over deze onderwerpen. Die mensen vertellen wat zij er van vinden. En vijf jaar later, want het is een langlopend project, kunnen de mensen die het dan moeten beoordelen, weer anderen zijn en er anders over denken. Dat is een reden waarom een belangengroep nooit per definitie tevreden is met het resultaat als een paar mensen uit zijn kring daarover hebben gepraat. Een andere reden zou kunnen zijn, dat de wetgevingsman het dan toch net anders doet dan de bedrijfsjuristen of de rechters of de advocaten aanbevelen. Maar dat heb ik eigenlijk in al die jaren dat ik aan het overleg heb deelgenomen, met name de tijd met Snijders, nooit gemerkt. Het was natuurlijk wel vaak zo dat Snijders er anders over dacht dan die belangengroep maar dan werd er in een gesprek toch een soort consensus bereikt en die werd dan toegepast in het wetsontwerp. Het is eigenlijk zelden voorgekomen, voor zover ik me kan herinneren, dat we echt ingingen tegen bepaalde wensen van belangengroepen. Zeker niet bewust of gewild om die mensen tegen te zitten. Maar het is zo'n groot project en er werken zoveel mensen aan. Iedereen weet dat je over het NBW zoveel verschillende meningen kunt hebben, dat je

natuurlijk nooit kunt verwachten dat iedereen het met een bepaalde tekst eens is.

Hebben schrijvers nog invloed op het Nieuw BW?

Ik vind het wel. Ik heb voor een congres dat dit jaar in Gent is gehouden, over de invloed van de doctrine op de wetgeving, op verzoek van J.M. Polak een korte beschouwing gewijd aan de invloed van de doctrine op het NBW. Ik heb daarin een flink aantal voorbeelden genoemd waarbij die invloed duidelijk blijkt. Ook zijn er veel voorbeelden waar die invloed niet uit de parlementaire geschiedenis blijkt, maar wel degelijk aanwezig is geweest. Op het ogenblik wordt er heel veel geschreven over het NBW en Sniijders heeft eens gezegd in de Kamer dat tot het laatste stadium verbeteringen moeten kunnen worden aangebracht. Alleen het bezwaar is aan de andere kant wel dat je ooit een stadium moet bereiken dat de zaak vastligt. Dus je kunt niet eindeloos doorgaan met het steeds maar corrigeren. Maar zolang het kan, dat is dus zeker zolang de Invoeringswet in de Tweede Kamer aanhangig is, zullen die wijzigingen zo nodig worden aangebracht.

Maar de ene wijziging lokt natuurlijk de andere uit. Nu veel bepalingen uit boek 2 weer gewijzigd gaan worden, dient wellicht ook in titel 5.10 de regeling van de vereniging van appartementseigenaren weer te worden aangepast.

Dat is het nadeel van wijzigingen. Bovendien zitten nu zowel de kamer als het departement eigenlijk onder de tijdsdruk en het gevaar bestaat, dat je dan niet voldoende meer kunt herkauwen en voortdurend kunt controleren of je alle implicaties wel gezien hebt. Wetgeving is een kwestie van lange adem, van het weggelassen van een stuk om het twee maanden later nog eens te bekijken om te zien of je nu echt niets over het hoofd gezien hebt. We hebben dat ook gemerkt bij die afslankingsoperatie van 1983. Daar zijn fouten ingeslopen omdat het gewoon heel erg snel moest. In een paar maanden moest het allemaal gebeuren, dat is gevaarlijk.

Hoe is de verhouding met Sniijders in de loop van de jaren gegroeid?

Mijn verhouding met Sniijders is heel goed. Dat is erg prettig want

er zijn ook wel eens mensen die niet zo goed met hem overweg kunnen. Nou ja, hij is natuurlijk een vrij gesloten man, een man ook die zich niet de kaas van het brood laat eten. Ik heb het van het begin af aan eigenlijk heel goed met hem kunnen vinden. Ik weet niet precies waar dat aan ligt maar het is misschien voor een deel een kwestie van dezelfde belangstelling. Eén keer heb ik het heel frappant meegemaakt. Ik hield van Italië en Italiaanse literatuur. Hetzelfde geldt voor hem, maar dat wist ik aanvankelijk niet. Dat merkte ik op een heel toevallige manier. Ik had een dichter ontdekt, een 13de eeuwse Siense dichter, Cecco Angiolieri, en die wilde ik gaan vertalen, want ik vertaalde vroeger af en toe wel eens mooie Italiaanse gedichten, meestal sonnetten. Maar ik kon zijn sonnetten nergens vinden en dus bestelde ik ze. Toen het boekje uit Italië gekomen was kocht ik het en liep ik blij naar Justitie. Daar liep ik Snijders toevallig tegen het lijf. Ik liet hem het boekje zien en ik vroeg: ken je Cecco? Toen haalde hij uit zijn tas een boekje van Dolf Verspoor en Willem van Elden, Vertalingen van Cecco en Meo dei Tolomei, dat niet lang daarvoor verschenen was. Hij zei: "dat heb ik altijd zo graag eens willen lezen". Nou dat is in ieder geval een reden waarom het contact altijd zo goed is geweest. Maar ook inhoudelijk hebben we vaak min of meer dezelfde laat ik zeggen rechtspolitieke ideeën over wetgeving. Dat is met name altijd heel plezierig geweest met de meer omstreden onderwerpen, zoals algemene voorwaarden, consumentenkoop en andere onderwerpen van consumentenrecht. Daar hebben we het altijd heel goed over kunnen vinden. Dat wil niet zeggen dat hij persoonlijk een vreselijk gemakkelijke en toegankelijke man is, ook niet voor mij, maar in het zakelijke vlak en dus soms iets daarbuiten liep het altijd goed. Als hij naar Italië ging, vroeg ik of hij een bepaald boek voor mij wilde kopen en andersom.

Is er zoiets als een rechtspolitieke opvatting binnen de stafafdeling?

Nee ik denk niet dat je kunt zeggen dat er "een" rechtspolitieke opvatting over burgerlijk recht op deze afdeling bestaat. De afdeling is overigens groter dan de mensen die ik nu genoemd heb. De Die is het hoofd, een uiterst bekwaam wetgevingsjurist, Neleman zat er tot twee à drie jaar geleden, en tot voor kort Hamaker en Meijer, allemaal mensen met een volkomen verschillende

politieke opvatting. Ik weet zeker dat ze bijvoorbeeld niet allemaal op dezelfde partij stemden. Ik denk dat het zelfs heel wat verschillende partijen waren. Maar als je zolang beroepsmatig met het burgerlijk recht bezig bent, dan zie je, geloof ik, waar de onevenwichtigheden liggen. Dat zie je niet alleen als je de dogmatiek beoefent maar ook als je een beetje in de praktijk rondkijkt. Dan zie je waar correcties nodig zijn. Ik geloof dat het onbetwistbaar is bijvoorbeeld dat de contractsvrijheid in de laatste halve eeuw gemonopoliseerd is door bedrijven, in het bijzonder de grote bedrijven die standaardcondities kunnen maken. Daar is dus een onevenwichtigheid gegroeid, die je in een modern rechtsstelsel moet herstellen. Het is geen kwestie van politieke opvattingen, maar het is meer een kwestie van een streven naar evenwicht, dat de jurist in het algemeen eigen is, of eigen behoort te zijn en zeker wetgeversmensen. Ik wil niet zeggen dat iedereen het met de wijze waarop dat evenwicht in onze opvatting opgelost is, eens zou moeten zijn, maar het is een zoeken naar evenwicht meer dan een politiek drijven in een bepaalde richting. Vandaar ook de rechtvaardiging van de gunstige positie van de consument en de beklemde middenstander tegenover het grotere bedrijfsleven in het Nieuw BW. Zonder te zeggen, dat alle grote bedrijven schurken zijn, maar ze hebben nu eenmaal vaak veel meer macht dan kleine bedrijven en dan moet je daar als wetgever en trouwens als rechter in eerste instantie ook iets aan doen.

Is het niet jammer de consumentenbescherming niet helemaal rond te kunnen krijgen, omdat we moeten wachten op de EEG-richtlijn over de produktenaansprakelijkheid?

Je kunt niet zeggen de regeling van de contractuele consumentenbescherming zoals neergelegd in de titels koop, standaardvoorwaarden, lastgeving, borgtocht en verzekering onaf is omdat de produktenaansprakelijkheid op zich laat wachten. Dat zit in een andere hoek van het privaatrecht, dat hangt meer samen met de risicoaansprakelijkheid voor zaken. Dat stukje is dus inderdaad niet helemaal af. Er is inderdaad ook wel enige connectie met de kooptitel, met name de directe actie tegen de producent, maar dat is niet een noodzakelijke samenhang. Je kunt die twee dingen wel scheiden. Het zou natuurlijk mooier zijn als we alles tegelijk konden, maar dat is een fout die door de codificatoren van het NBW

wel is gemaakt. Door teveel tegelijk te willen, zijn er juist veel vertragingen opgetreden.

Er is wat beroering omtrent het wetsontwerp Algemene Voorwaarden. Wat zijn de verwachtingen en zou het u persoonlijk wat doen als het ontwerp een breekpunt dreigt te worden?

De verwachting is dat er in januari een uitgebreide commissievergadering (UCV) zal worden gehouden met een artikelsgewijze behandeling van het wetsontwerp. Ik denk dat de partijen die tot onze verbazing in september in de UCV dwarslagen, nadat ze in alle schriftelijke stukken hadden verklaard dat de commissie het unaniem eens was met het ontwerp en zelfs uitbreiding hadden bepleit van het toepassingsgebied van de regeling, nu zowel de minister van Justitie als de staatssecretaris van economische zaken zich vierkant achter het wetsontwerp zijn blijven opstellen, in januari wel loyaal mee zullen werken aan de artikelsgewijze behandeling. Ze zullen natuurlijk wel met wat wijzigingsvoorstellen komen, maar ik verwacht niet dat die wat harde opstelling van september ongewijzigd zal blijven. Ik denk dat het wetsontwerp er wel zal komen in de eerste maanden van het nieuwe jaar met waarschijnlijk wat wijzigingen ten opzichte van de huidige tekst. Ik verwacht niet dat het een breekpunt zal worden tussen regering en de Tweede Kamer. In tegendeel, tot voor vrij kort vonden alle partijen in de Tweede Kamer die consumentenwetgeving juist een heel belangrijk pluspunt van het NBW. Maar als je bedoelt te vragen of het pijn doet, als het op een ogenblik mis zou gaan met zo'n wetsontwerp en het dreigt van de baan te raken - zoals indertijd door de commissie Van de Grinten werd geadviseerd - dan zeg ik: ja.

Ik heb niet met alle onderwerpen waar ik me mee bezig houd een emotionele binding. Het is misschien niet eens verstandig als wetgevingsman en als rechter zo'n binding te hebben. Maar je kunt jezelf niet beletten om met wetsontwerpen een nauwe verbondenheid te voelen, met name die waarvan je vindt dat ze noodzakelijk zijn gezien de onevenwichtige toestand die ze beogen te regelen. Als zo'n wetsontwerp aangetast wordt dan gaat het je wel aan het hart. Ik zou het ook heel naar hebben gevonden als indertijd het advies van de commissie Van der Grinten gevolgd was. Ik zou het

dan ook heel akelig vinden als het wetsontwerp Algemene Voorwaarden afgestemd zou worden in de Tweede Kamer.

De auteur

Uw mening over onderwerpen die het Nieuw BW betreffen, wordt vaak van het etiket "authentieke interpretatie" voorzien. Geeft dat een soort machtsgevoel?

Nee dat vind ik buitengewoon hinderlijk. Dat geeft mij een geremd gevoel bij het schrijven van artikelen of boeken. Bovendien is het natuurlijk voor een groot deel niet waar. In de eerste plaats gaat het vaak om vage normen; als ik neerschrijf wat naar mijn gevoel de redelijkheid en billijkheid meebrengen, of hoe bepalingen uitgelegd moeten worden, dan is mijn mening niet meer waard dan die van een willekeurige jurist, die niet aan het NBW gewerkt heeft. En het is natuurlijk ook niet zo dat dat NBW na 1974 gemaakt is. Ik kwam er in 1974 bij en toen stond bijna alles op papier. Dus kan ik ook niet overal bij zeggen wat bedoeld is.

Het is wel zo dat na 1974 op een heleboel punten wijzigingen zijn aangebracht of wijzigingen zijn overwogen. Omdat je je bij zulke bepalingen hebt moeten verdiepen in de beweegredenen en in eventuele andere mogelijkheden, kan het zijn dat je meer achter zo'n bepaling hebt kunnen kijken dan anderen.

Maar authentieke interpretatie is er natuurlijk toch niet vaak bij. Die etikettering is heel vervelend want het is natuurlijk wel waar dat je je bij alles wat je schrijft moet realiseren dat het gezegd zou kunnen worden.

Hebt u daarom wellicht in Asser-Rutten-Hartkamp soms zo uitdrukkelijk geschreven dat u het met bepaalde punten niet eens bent?

Er zijn natuurlijk dingen waar ik het niet mee eens ben. Ik heb zojuist al gezegd dat Snijders een buitengewoon standvastige persoonlijkheid heeft en dat hij zich niet de kaas van het brood laat eten. Natuurlijk zijn er onderwerpen waar ik het niet mee eens ben. Die heb ik ook tegen hem gezegd. Waar ik hem niet heb kunnen overtuigen zijn die blijven staan.

Ik weet nog goed de allereerste nota die ik schreef op justitie, dat was dus in de herfst van 1974. Dat was een nota waarin ik mij verzette tegen de vervanging van de term "goede trouw" in "rede-

lijkheid en billijkheid". Overigens iets waarvan ik vind dat het geen inhoudelijke consequenties heeft, maar gewoon uit historisch en esthetisch besef vond ik dat niet juist. Nou daar was Snijders helemaal niet van overtuigd. Duizend mensen hadden dat al tegen hem gezegd. Dat staat er nu dus in en daar ben ik het niet mee eens. Er zijn ook inhoudelijke kwesties waarvoor hetzelfde geldt. Maar Snijders is Regerings-commissaris en bepaalt dus op Justitie, afgezien van de minister, wat in het wetboek komt te staan.

U bewaakt dus ook zorgvuldig art. 5.10.2.1d, waar de "strijd met de goede trouw" nog is blijven staan?

(Lachend:) Nee, die bepaling zal ook worden aangepast!

Hoe vindt u de tijd om te doen wat u doet?

Het is eigenlijk allemaal hetzelfde werk. Of het nu wetgeving is of boeken schrijven, of arresten concipiëren (wat ik ook op bescheiden schaal doe), het gaat allemaal over Burgerlijk Recht en het ligt allemaal in elkaars verlengde. Van het één leer je weer voor het ander. Dat is waarschijnlijk de hoofdoorzaak dat het allemaal tegelijk kan. En natuurlijk ook bij de gratie van het feit dat ik een clement gezin heb en clemente collega's, die welwillend staan tegenover mijn manie om boeken te willen schrijven. En verder werk ik vrij snel. Het is een combinatie van oorzaken.

We kunnen binnenkort dus Asser-Rutten-Hartkamp II verwachten?

Ja een wonderlijk toeval wil dat ik net een uur geleden, op weg hierheen, het manuscript Asser-Rutten II aan de uitgever heb gestuurd; minus het hoofdstuk Algemene Voorwaarden, dat ik begin volgend jaar hoop af te ronden na de kamerbehandeling. Voor de rest is het boek klaar.

En dan volgt er een Asser-Rutten-Hartkamp III?

Deo volente. Het is me wel gevraagd; dat moet dus nu gaan gebeuren.

Inhoudelijke aspecten NBW

De laatste tijd is de vraag opgekomen of het NBW niet te technisch

is en te weinig fundamenteel doordacht. We denken met name aan de kritiek van B.J.A.W.V.M. Pinckaers (NJB 1984, blz. 268-270) die meent dat de dragende principes niet voldoende naar voren komen. Wat vindt u van dergelijke kritiek?

Het feit dat rechtsbeginselen niet uitgedrukt staan in een wetboek (wat ze overigens voor een deel wel staan, maar misschien minder dan in het vorige wetboek) betekent niet dat ze niet aan dat wetboek ten grondslag liggen. De bepalingen van het wetboek moeten als uitvloeisel van die beginselen worden gezien.

Ik denk niet dat het NBW te weinig op rechtsbeginselen teruggaat.

Is er een departementale actie aan de gang om van sommige begrippen een bepaalde interpretatie ingang te doen vinden? We denken met name aan het begrip tekortkoming, dat in Asser-Rutten-Hartkamp, en ook in de syllabus van de ministeriële PAO-cursus, een andere definitie krijgt dan bijvoorbeeld in het Compendium van Hijma en Olthof.

Ja, dat is nu een punt waar ik een interpretatie geef. Het is overigens een puur technische aangelegenheid; ik zeg dat je pas van een tekortkoming mag spreken, indien de prestatie tenminste nog mogelijk is, nadat er verzuim is ingetreden. Dan is er een tekortkoming en dan is er een schadevergoedingsverplichting. Marianne Olthof en ik verschilden daarover ook al van mening toen ik in Leiden nog colleges gaf voor het keuzevak NBW. Zij is aan haar mening vast blijven houden en ik aan de mijne. Maar dat is niet een departementale interpretatie. Het is wel zo dat ik vind (en ik denk ook wel dat anderen op de afdeling dat vinden) dat het begrip tekortkoming zo moet worden gelegd.

Maar dat is natuurlijk weer dezelfde vraag als zojuist: als een wetgevingsman of een rechter boeken gaat schrijven over dingen waaraan hij zelf heeft meegewerkt kan dit dan niet dit soort problemen oproepen? Het alternatief zou zijn niet schrijven. Er zijn ook collega's op Justitie die vinden dat ambtenaren niet moeten publiceren over onderwerpen waaraan ze zelf hebben meegewerkt. Ik vind dat niet; ik vind het veel te leuk om er over te schrijven. En gelukkig wordt het op onze afdeling helemaal niet als een bezwaar gevoeld. Op onze afdeling vindt men juist dat publiceren goed is en ook nuttig om wat meer inzicht in zo'n wetboek over te brengen.

Een tendens in het Nieuw BW is de relativering van verhoudingen; bijvoorbeeld de relativering van de levering c.p., die niet geldt ten opzichte van oudere gerechtigden. Is het nodig en nuttig dit soort verfijningen aan te brengen?

Je kunt zeggen dat het een beetje gecompliceerd is om dit soort uitzonderingen en verfijningen te maken. Het is natuurlijk een kwestie van afweging of je de materiële gerechtigheid (om een groot woord te gebruiken) in de wetgeving kunt neerleggen, ook al gaat dat ten koste van eenvoudige categorieën. Maar ik dacht dat dergelijke verfijnde regelingen ook in het huidige recht toch echt min of meer aanvaard zijn. Ze zijn niet alleen zo duidelijk ergens neergeschreven. En ik dacht dat het eigenlijk een trend was in deze tijd dat je de verfijningen wel zou moeten aanbrengen, waar je dat nodig vindt. Als wij dat niet doen, dat doet de rechter het wel. Als in de wet een regeling te grof uitvalt dan zullen de schrijvers niet schromen om daar de aandacht op te vestigen.

Een punt uit het NBW waarop veel kritiek is te horen is de koppeling die in afdeling 6.3.2, door middel van de beruchte "tenzij ook indien-clausule" wordt aangebracht met afdeling 6.3.1. Met name Nieuwenhuis heeft daartegen in het WPNR geageerd. Heeft het zin om nu nog op dergelijk punten kritiek te leveren?

Wat Hans Nieuwenhuis over de onrechtmatige daad en met name over de "tenzij ook indien-clausule" heeft geschreven in het WPNR, dat is van een echte kenner van het gebied, een scherpzinnige analyse van die clausule. Snijders en ik hebben al tegen elkaar gezegd, dat het in het stadium van het voorlopig verslag zeker aan de orde zal worden gesteld en dat daar nog eens grondig naar gekeken moet worden. Al was het maar in de sfeer van een nadere rechtvaardiging van het gekozen stelsel.

Heeft de Hoge Raad in het Zeug Geel 113 (HR 24 februari 1981, NJ 1984, 415) de tenzij-clausule goed uitgelegd?

(Lachend:) Ik had geen moeite met dat arrest

De raadsheer

Het valt op dat de laatste tijd veel grote juristen naar een Hof

vertrekken. Niet alleen hoogleraren maar ook wetgevingsjuristen. Is de rechterlijke macht zo aantrekkelijk?

Ik kan natuurlijk alleen maar uit eigen ervaring spreken. Het Amsterdamse Hof is een heel goed Hof. (Ik hoop dat erbij komt te staan: "sprak hij lachend".) Ik kan niets zeggen over andere Hoven, behalve wat ik hoor: Neleman zegt dat ook het Haagse Hof een heel goed Hof is. Ik vind het Amsterdamse Hof een heel prettige werkomgeving, waar interessante zaken spelen, waar goede mensen werken en waar de collegiale sfeer erg goed is. En voor mij komt daar dan nog bij dat ik werd gevraagd door een vice-president van het Amsterdamse Hof om daar te komen plaatsvervangen. Ik vond dat leuk, omdat ik Amsterdammer ben en op die manier nog enig contact met mijn geboortestad houd. In het algemeen zie je wel dat er heel wat mensen naar de rechterlijke macht gaan tegenwoordig, die vroeger misschien naar de universiteit of advocatuur zouden gaan. En dat komt, omdat de rechterlijke macht interessant werk heeft, in hoog aanzien staat en op het ogenblik veel mensen nodig heeft.

Wij constateren een zeker vluchtgedrag binnen de stafafdeling; Neleman is vertrokken, Hamaker is vertrokken, Meijer is vertrokken, u vertrekt min of meer naar het Hof Amsterdam. Heeft het ministerie de hoop op het NBW opgegeven?

De vlucht van Hamaker en Meijer en Neleman is heel betrekkelijk en naar mijn gevoel niet zo'n geweldige vlucht. Piet Neleman werkte op Justitie sinds 1969-1970 en hij is in 1982 geloof ik naar het Hof gegaan. Nou 13 jaar werken op één afdeling vind ik een mooie tijd in een mensenleven. De meeste mensen doen het korter. Hamaker en Meijer hebben het korter gedaan. Hamaker is er 8 jaar geweest, en Meijer geloof ik 5 jaar. Hamaker kwam uit de advocatuur en het is duidelijk een man die meer van de casuïstiek houdt dan van de abstracte regel. Dus dat die weg zou gaan dat was altijd al duidelijk. En Meijer, ja die hield meer van wetgeving dan Hamaker, maar die is iets vlugger weggegaan dan we eigenlijk hadden gewild. Het was voor hem ook een hele moeilijke beslissing, maar hij voelde opeens de behoefte om de advocatuur uit te oefenen dermate sterk in zich omhoog kruipen, dat hij dat uiteindelijk heeft gekozen. Maar nogmaals ook 5 jaar dat is geen slechte tijd.

Toen ik bij Justitie ging werken dacht ik, natuurlijk moet je het een jaar of drie doen. Anders raak je niet ingewerkt; er staat drie jaar voor inwerken in de wetgeving. Dat het mij nou toevallig zo goed is bevallen dat ik er ook inmiddels alweer 10 jaar zit, dat had ik niet van tevoren durven voorspellen. Dus vind ik het een normale gang van zaken dat mensen na een tijd eens een andere baan zoeken. De overblijvende groep is mans genoeg om de invoeringswet van het NBW af te ronden.

Wat mijn eigen geval betreft, nu die invoeringswet drie jaar of zo iets is uitgesteld, dus van 1986 tot het eind van de jaren '80, had dat eigenlijk twee consequenties:

Ik was begonnen met dingen van boek 7. Bovendien hadden De Die en ik samen dat ontwerp voor boek 4 gemaakt, erfrecht. Maar het heeft niet zo vreselijk veel zin om nu titels van boek 7 te gaan maken, die pas in 1990 bij de kamer in behandeling zullen komen. Want als de invoeringswet af is, komt eerst nog het erfrecht in de Tweede Kamer, zeg 1987/1988 met de schenking en die titels van boek 7 die er al liggen. Het kwam er eigenlijk op neer, dat het zaak wordt een aantal jaren de activiteiten tot de invoeringswet te gaan beperken (invoeringswet in meer beperkte zin, zoals hij er nu uit ziet). Ik vond dat ik daardoor wat tijd vrij kreeg om weer eens wat nieuwe ervaringen op te gaan doen. En dus is het zo dat ik mijn deel van de invoeringswet en mijn algemeen deel in de werkzaamheden op Justitie gewoon voortzet, maar dat ik daar wat minder tijd voor denk nodig te hebben dan een volle baan. Het is de bedoeling dat ik dan wat meer tijd in het Amsterdamse Hof als plaatsvervanger zal gaan fungeren, waar ik nu al elke maand een keer zit. Dus het is echt geen vlucht; noch van Hamaker en Meijer, noch van mijzelf. De afdeling blijft mans genoeg om het te doen en bovendien krijgen we ook nog een vervanger voor Hamaker en Meijer. Iemand die ook werk aan de invoeringswet gaat doen; kortom bijstand gaat verlenen bij onderzoek en nazoekwerk. Ik kan me natuurlijk wel enigszins indenken dat het voor de buitenwereld als een vlucht is overgekomen dat deze twee mensen weg gingen, maar dat was een volkomen toeval dat ze tegelijk vertrokken.

De universiteit

We stappen even over naar de universiteiten.

Vindt u het goede zaak dat de meeste juridische faculteiten zijn overgestapt op het NBW in het onderwijs?

Dat vind ik een hele goede zaak. Om te beginnen wil ik zeggen dat Hans Nieuwenhuis het volgens mij onlangs heel juist heeft gezegd in de Mare. Die heeft gezegd: "We geven geen NBW of oud BW, we geven Burgerlijk Recht en dat is nu eenmaal in de huidige tijden voor een heel groot deel al anticiperen op het NBW. Voor een heel groot deel legt het NBW vast wat geldend recht is, dus dat geven we en als een student afstudeert in Leiden dan kan hij de praktijk uitoefenen zowel op basis van het huidige wetboek als op basis van het nieuwe." Dat vind ik een juiste benadering. En pedagogisch is het ook juist. Ik heb zowel van Brahn in Groningen, als van Hondius in Utrecht gehoord dat hun ervaring is, dat je beginnende studenten burgerlijk recht veel eenvoudiger bij kunt brengen aan de hand van het NBW dan aan de hand van het bestaande recht (om zo dan toch nog even die tegenstelling te gebruiken). Omdat het NBW een duidelijk gesystematiseerd neergeschreven geheel is, waar een student makkelijker greep op krijgt, dan op een wat vaag systeem dat je uit handboeken moet halen zoals in het bestaand recht het geval is. Dus ik vind het goed; in elk geval vind ik het goed om er mee te beginnen. In de loop van de studie moet dan de studenten geleerd worden om zich in die beide stelsels te bewegen en literatuur over beide stelsels kunnen gebruiken. Ik geloof dat een opleiding burgerlijk recht niet anders meer denkbaar dan door beide componenten te verwerken.

Ik vind het ook onzin om te zeggen dat nu de invoering drie jaar is uitgesteld het eigenlijk fout is om op basis van het nieuwe wetboek op te leiden. Ik vind dus inderdaad dat het goed is zoals het nu in Leiden en in Groningen en in Utrecht gaat.

Sommigen juristen, ook wel civilisten, overtrekken geloof ik de verschillen tussen het nieuwe stelsel en het bestaande stelsel veel te sterk. Het is een volkomen in elkaar overlopend geheel. Dat zie je aan de rechtspraak van de Hoge Raad. Als de Hoge Raad uitmaakt dat voor dieren een risico-aansprakelijkheid geldt (HR 7 maart 1980, NJ 1980, 353-Red.), dan is dat ons burgerlijk recht. Maar je moet wel weten dat dat toevallig in het NBW staat. Anders

begrijp je zo'n uitspraak niet en kun je zo'n uitspraak als advocaat niet uitlokken.

Zou u bijvoorbeeld een hoogleraarschap ambiëren of op een andere manier terug willen naar het universitaire onderwijs?

Het geven van het keuzevak NBW heb ik altijd vreselijk aardig gevonden en dat geldt in het algemeen voor wetenschap, lezen, schrijven. In die zin heb ik altijd heimwee naar de Universiteit. Wat ik niet erg aantrekkelijk vind, is dat massale onderwijs. En dat is ook de reden geweest dat ik nooit ben teruggegaan. Ik denk dat als het mogelijk was geweest om een universitaire baan te hebben zoals die in mijn verbeelding voor 1960, misschien voor 1970 bestaan heeft: de hoogleraar die 4 uur college in de week gaf en voor de rest weinig beslommingen had, dat zou ik denk ik wel gedaan hebben. Zelfs in de huidige toestand ben ik er een keer heel dichtbij geweest om hoogleraar te worden en ik denk dat de beslissing dat niet te doen me aanzienlijk meer moeite zou hebben gekost als het nog was geweest zoals het ik het zoëven schetste.

Maar wat me erg afschrikt dat zijn die zalen van honderden mensen. Ik vond het keuzevak NBW zo leuk omdat het door een kleine groep studenten gevolgd werd die al vrij veel wisten van het huidige recht. Om die wat extra onderwijs te geven, dat vond ik heel leuk. Maar ik denk dat dat niet specifiek voor mij zo ligt. Die huivering voor die massaliteit. En natuurlijk het eeuwig vergaderen, het formulieren invullen voor projecten en voor medewerkers, dat zijn dingen die me wel afschrikken. Op zichzelf zou ik het helemaal niet gek vinden om nog eens heel wat anders te gaan doen in mijn leven, maar een onderwijsbaan, waar ik voor honderden, duizenden mensen les zou moeten geven dat doe ik niet zo gauw.

Literatuur

Zijn er boeken die u graag leest en heeft uw voorkeur wellicht iets te maken met uw verblijf in München, Wenen en Rome?

Er zijn nogal wat boeken die ik graag lees en voorzover ik graag over de klassieke oudheid lees heeft dat voor een deel zeker met mijn verblijf in Rome te maken. Ik ben overigens al vanaf mijn gymnasiumtijd door Italië en de oudheid gefascineerd. Ik wilde

vroeger ook geschiedenis of oude talen studeren. Ik heb nu het geluk dat ik af en toe in Rome moet vergaderen en dat werkt wel stimulerend. Gregorovius, *Geschiede der Stad Rom im Mittelalter*, Ranke, *Geschiede der Pápste* of Krautheimer over vroeg-christelijke basilieken in de Middeleeuwen, dat zijn boeken waar ik van geniet en die ik nog altijd vaak ter hand neem. Er is momenteel trouwens een soort Middeleeuwen-rivival aan de gang. Tal van schrijvers hebben de Middeleeuwen tot voorwerp van hun belangstelling gemaakt. Ik noem slechts Eco, Le Roy Ladurie, Tuchman. Er is sprake van een herleefde belangstelling voor de Middeleeuwse muziek. Dat vind ik leuk. We weten veel te weinig van de Middeleeuwen. Ik vind het een fascinerende tijd, ook vanuit Rome gezien, Rome-centristisch.

U leest vooral historische werken?

Nee, de literatuur heeft duidelijk de overhand. Ik houd erg van Couperus, niet alleen van zijn historische maar ook van zijn Haagse romans. Elke dag als ik door de Haagse Surinamestraat fiets, denk ik: hier heeft Couperus gewoond. En als ik door de Frederikstraat fiets vraag ik me af wie van zijn romanfiguren daar heeft gewoond. Het is ontzettend, maar dat vind ik nu eenmaal aardig. Zo leef ik in elk geval met Couperus.

Ik ben weliswaar geen Hagenaar (al woon ik er alweer tien jaar) maar die boeken vind ik fascinerend. Ik houd ook wel van moderne Nederlandse literatuur en poëzie. Verder koop ik ook wel veel Engels, Duits, Frans en Italiaans. Ik probeer gewoon een beetje bij te blijven.

Deze vakantie heb ik weer eens een paar grote Russen meegenomen: Anna Karenina van Tolstoi en De dode zielen van Gogol. Jammergenoeg kan ik ze niet in het Russisch lezen.

Vroeger las ik ook veel Dante. Dat vond ik wel moeilijk maar ook heerlijk om te doen. In die tijd hield ik me ook bezig met Petrarca. Ik heb me zelfs af en toe aan een kleine vertaling van zijn werk bezondigd, sonnetten uit de bundel Gedichten voor Laura.

Eigenlijk zijn de grote roman en het kleine gedicht mijn favoriete genres in de literatuur.

Leest u veel poëzie?

Ja, heel veel. Ik heb planken poëzie in mijn kast staan. Daar lees

ik met plezier regelmatig een stuk van door. Achterberg, Nijhoff en Komrij hebben de gedichten geschreven die ik het meest waardeer. Ik houd ook wel van bizarre gedichten, zoals de sonnetten van Kal over fietsen op de Mont Ventoux en die wonderlijke, rijmloze sonnetten van Buddingh. Stip heeft pas een bundel sonnetten uitgebracht over zijn jeugd, heel speels vaak. Verder houd ik, wat de 'echte' dichters van dit ogenblik betreft van de inmiddels overleden Emmens en Geels. Hun gedichten zijn echt kreten van gevoel. Daar neem ik wel wat minder van tot me dan van de wat meer gestructureerde poëzie, maar ik lees ze toch graag. Overigens een gevoelskreet zonder enige structuur spreekt mij vaak minder aan dan diezelfde kreet in een mooie structuur. Ik vindt ook dat een wetsartikel het in gedachtenrijkdom vaak wint van een zin die je zomaar opschrijft.

Vorm voegt iets toe dat voor mij althans waardevol is. Ik houd daarom niet zo van schrijvers die slordig met hun stijl omspringen, vooral niet als zij er in hun thema's wel degelijk blijk van geven pretenties te hebben. Ik vind dat Maarten 't Hart in die categorie thuishoort.

In de kamer van de secretaresse van het faculteitsbestuur hangen twee door u vervaardigde sonnetten. Een vorm van literaire expressie die u zelf beoefent?

Toen ik in 1974 wegging bij de Universiteit van Amsterdam was ik, zoals dat past, weemoedig gestemd. Ik voelde dat die verhouding nooit meer helemaal goed zou komen. Ik heb toen tien afscheidssonnetten geschreven over allerlei aspecten van het leven van de wetenschappelijke medewerker.

Die serie is in het Hollands Maandblad gepubliceerd en twee sonnetten zijn later in Trias geplaatst en hangen nu bij het Leidse faculteitsbestuur.

Ik geloof dat het begon toen de voorzitter van ons faculteitsbestuur, Van Soest, advocaat-generaal bij de Hoge Raad werd. Toen heb ik voor zijn afscheid een gedicht gemaakt en enkele maanden later ook ter gelegenheid van mijn eigen afscheid.

Overigens zijn er vrij veel mensen die sonnetten schrijven maar dat weet je dan niet van elkaar.

Op onze afdeling De Die en Snijders bijvoorbeeld. Daarbuiten iemand als H. Stein. Onlangs schreef Stein ons nog een sonnet

over een moeilijk probleem van overgangsrecht waarop De Die gereageerd heeft met een rondeel.

Zo ben ik er op een zeker moment toe gekomen een serie sonnetten over het NBW te schrijven. Het idee om zoiets te doen is eigenlijk afkomstig van Tideman, destijds directeur van Tjeenk Willink, naar aanleiding van die vorige serie. Tijdens een bestuursvergadering van Unidroit in Rome - Rome inspireert mij wel vaker - ben ik er toen aan begonnen. In die paar dagen heb ik 4 sonnetten gemaakt en de rest in de volgende twee weken in Nederland. Iens Verburgh van het NJB was meteen enthousiast en dus stond het een maand later in het NJB.

Heeft die serie, afgezien van de uiting van Kosto (NJB 1984, blz. 1076) nog andere reacties opgeleverd?

Vrij veel reacties zelfs. Gelukkig veel geamuseerde, maar ook wel wat kregelige. Zo van: dat kun je toch niet doen, een beetje ironisch, een beetje afstandelijk over het NBW schrijven in zo'n gevoelige tijd. Ik moet zeggen dat ik zulke geluiden helaas zelfs op Justitie heb gehoord maar gelukkig niet op mij eigen afdeling. De mensen op mijn eigen afdeling vonden het gelukkig heel aardig. En van buiten heb ik ook veel aardige reacties gekregen. Een goede kennis van mij, een oud collega die ook in het Amsterdamse Hof zit stuurde mij ook weer een sonnet.

U beoefent vooral het Shakespeare sonnet: 3 kwatrijnen, gevolgd door een couplet van 2 regels, 5 jamber per regel. Is die versvorm niet uitsluitend bestemd voor lyrische thema's als liefde en dood?

Dat is een misvatting. Je kunt een sonnet overal voor gebruiken. Onze grootste sonnettendichter Achterberg heeft sonnetten geschreven over de meeste cerebrale of over de meest alledaagse onderwerpen die je maar kunt voorstellen. Natuurlijk wel vaak met een gevoelsmatige draai er in. Maar die heb ik dan ook op mijn niveau willen aanbrengen in sommige van die gedichten. Achterbergs gedicht over de werkster bijvoorbeeld:

Ze heeft zichzelf aan de vloer verpand
om deze voor de voeten te versieren
van dichters, predikanten, kruidenieren
want er is onderscheid van rang en stand.

Zulke gedichten behoeven niets met hoogverheven gevoelens van liefde en dood te maken te hebben maar gaan gewoon over dingen van de dag. En dat vind ik ook een hele mooie aanleiding voor een sonnet. Ik vind dat je het overal voor gebruiken kunt. Het is de meest universele vorm naar mijn gevoel die er is.

Muziek

U bent een fervent operabezoeker. Bent u ook op dit vlak door Rome beïnvloed?

Nee, er is in Rome wel een opera maar die functioneert niet. In Rome ga ik dan ook nooit naar de opera. In New York, waar ik in verband met mijn werk voor UNCITRAL nogal eens vaak moet zijn, ga ik vrij geregeld naar de opera. In Wenen waar ik zo'n twee weken per jaar moet vergaderen ga ik elke avond naar de opera of naar een toneelvoorstelling. Ik ga dan niet geweldig uitvoerig met allemaal collega's eten in restaurants of zo. Hier in Nederland bezoek ik vrijwel alle voorstellingen van de Nederlandse Opera-stichting. Sinds ik in Den Haag woon ga ik wel iets vaker dan toen ik nog ik Amsterdam woonde, maar niettemin ga ik vanaf mijn studententijd al geregeld naar de opera.

Hebt u nog andere hobbies?

Elke dag een uur pianospelen, dat is iets wat ik tot elke prijs doe. Ik ga altijd na het eten eerst een uur pianospelen en dan aan het werk. Ik wil het goed leren. Ik heb elke woensdagavond les. Dan ga ik eerst een uur pianospelen, dan heb ik een uur pianoles en zit daarna heel tevreden teneer en heb ik een avond niet gewerkt. Heerlijk! Aan sport doe ik op het ogenblik niet. Ik heb het wel gedaan, in mijn gymnasiumtijd veel, later heb ik jarenlang, tot 5 jaar geleden, elke week aan sport gedaan. Maar dat is er nu bij in geschoten. Dat doe ik niet meer. Dat ging dan ook zondagmorgen en ik ben toch al zoveel aan het werk. Om dan ook nog zondagmorgen het huis te verlaten, om te gaan tennissen of badminton spelen, dat vond ik een beetje gortig. Daar ben ik toen mee gestopt. Maar ik fiets elke dag naar mijn werk.

Slot

U wordt verbannen naar een onbewoond eiland. Welke drank zou u meenemen? Welk boek? Welke plaat?

Als drank zou ik een fles zeer oude jenever meenemen, zo oud mogelijk. Wat de boekerij betreft, ik denk dat ik die *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter* van Gregorovius zou meenemen.

Ik zeg er wel bij dat ik hoop dat de mensen die voor mij op dat eiland zaten daar hun Dante, hun Tolstoi en hun Couperus hebben achtergelaten, hun Achterberg ook.

Een favoriete plaat zou ik zo niet kunnen noemen. Als het opera zou moeten zijn zou ik toch wel Don Giovanni meenemen, met daarbij een boek over de interpretaties van het gelijknamige toneelstuk door de eeuwen heen.

Verder kamermuziek met piano, van Mozart, Haydn, en William Byrd. Als ik zou moeten kiezen zou ik dat kiezen, maar ik hoop niet dat ik ooit zou moeten kiezen, want dat lijkt mij vreselijk moeilijk.